

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال نوزدهم، شماره ۷۴، تابستان ۱۳۹۰

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی با استفاده از روشهای تحلیل چند متغیره MCDM و SWOT

حمدالله سجاسی قیداری*، مجتبی پالوج**، دکتر عبدالرضا رکن الدین افتخاری***،
طاهره صادقلو****

تاریخ دریافت: ۸۸/۷/۱ تاریخ پذیرش: ۸۹/۷/۲۶

چکیده

کارآفرینی روستایی و به‌ویژه کشاورزی می‌تواند با شناسایی مزیتها و محدودیتهای بخش کشاورزی جوامع روستایی توسط برنامه‌ریزی راهبردی مناسب به توسعه اقتصادی روستایی در کنار سایر ابعاد توسعه کمک کند و از دولت محور بودن الگوهای توسعه روستایی کشور - که ویژگیهای عمده آن آسوده طلبی و مطیع بودن روستاییان است - جلوگیری کند و

* دانشجوی دوره دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس

e-mail: ssojasi@yahoo.com

** دانشجوی دوره دکترای مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی و عضو هیئت علمی مؤسسه

پژوهشهای برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی (نویسنده مسئول)

e-mail: mpalouj@gmail.com

e-mail: reftekhari_reza@yahoo.com

*** دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

**** دانشجوی دوره دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تهران

e-mail: tsadeghloo@yahoo.com

جامعه را به سوی خلاقیت، نوآوری و کارآفرینی حرکت دهد. بر این اساس، کلیدی‌ترین سؤال پژوهش نیز بر این مبنا شکل می‌گیرد که کارآفرینی کشاورزی^۱ چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟ و براساس مدل چندمتغیره راهبردی و نمودار SPACE، راهبرد کانونی توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان خدابنده از دیدگاه نمونه‌ها چگونه می‌باشد؟ به این منظور مقاله حاضر با استفاده از روش پیمایش، مطالعات میدانی در سال ۱۳۸۸ و تعیین نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها به شیوه SWOT به محاسبه وزن راهبردها از طریق AHP پرداخته و سپس با استفاده از مدل TOPSIS به عنوان یکی از روشهای تحلیل چندمتغیره (MCDM)، به ارائه راهبرد در بین گروه‌های سه گانه مورد مطالعه (کارشناسان، مسئولان و مردم محلی) جهت توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خدابنده پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد با اجرای مدل TOPSIS - SWOT از دیدگاه هر سه گروه نمونه‌ها (مسئولان، کارشناسان و مردم محلی) راهبرد تهاجمی به عنوان اولویت اول و مناسبترین راهبرد در منطقه مورد مطالعه است.

طبقه‌بندی JEL: L26, L32, O18, P25, R51

کلیدواژه‌ها:

کارآفرینی کشاورزی، توسعه روستایی، فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، SWOT، روشهای تصمیم‌گیری چند متغیره (MCDM)، رتبه بندی براساس تشابه به حل ایده آل (TOPSIS)، خدابنده

مقدمه

در موج جدید علم مدیریت و برنامه‌ریزی توجه ویژه‌ای به تقویت خلاقیتها، نوآوریها و توانمندیهای درونی افراد، گروه‌ها و سازمانها در جامعه می‌شود که از آن به عنوان افراد، گروه‌ها و سازمانهای موفق و کارآفرین یاد می‌گردد؛ زیرا آنها با نگاه جدید، و به گفته شومپتر

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

تخریب خلاقانه (Maia, 2002, 26)، به محیط و منابع، بستر مناسبی برای توسعه و پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و محیطی فراهم می‌سازند (Verheul, 2001, 4). با این دیدگاه در بخش کشاورزی مناطق روستایی نیز در سالهای اخیر محققان، تحقیقات و اقدامات علمی و عملی زیادی در سطح بین‌المللی برای رسیدن به توسعه کارآفرینی کشاورزی انجام گرفته است که به نمونه‌هایی از آن در زیر اشاره می‌شود:

رسالت مرکز توسعه کارآفرینی کشاورزی در اُتسگوی^۱ نیویورک، افزایش تعداد کارآفرینان موفق کشاورزی و تنوع بخشی به فعالیتهای کشاورزی مرتبط با تجارت بوده است که طی مطالعه‌ای مشخص شد این امر تنها از طریق تلاشهای مشارکتی کشاورزان و سرمایه‌گذاران در استفاده مناسب از منابع حاصل خواهد شد (CADE, 2006, 2).

سینگ و کریشنا (Singh and Krishna, 1994, 12) در مطالعه خود در کشور هند به این نتیجه رسیدند که یکی از وظایف اصلی کارآفرینان در جامعه انتقال فناوری است. بنابراین، کارآفرینان بخش کشاورزی می‌توانند کشاورزی سنتی و فردی را به کشاورزی تجاری تبدیل کنند و زمینه‌های توسعه اقتصادی کشور را فراهم سازند؛ زیرا به نظر کشاورزان، بدون آشنایی و کمک گرفتن از فناوری و شیوه‌های جدید کشاورزی نمی‌توان به موفقیت دست یافت.

مولن‌هویز (Molenhuis, 1996) در مطالعه خود به این نتیجه رسیده است که برای برقراری پیوند منطقی میان بخش کشاورزی و توسعه اقتصادی ملی نیاز به کمک افرادی است که با خصوصیات خاص خود مشارکت و شبکه ارتباطی بین این دو را برقرار کنند، که از آنها به عنوان کارآفرین کشاورزی یاد می‌شود. رین‌الدز^۲، مارکلی^۳، جان بایلی^۴ هر کدام در تحقیقات خود بر اهمیت آموزش کارآفرینان روستایی به عنوان مؤثرترین روش برای کمک به افزایش آگاهی و همچنین توسعه کسب و کارهای کوچک تأکید کرده‌اند (Heritot, 2002, 1).

-
1. Otsego
 2. Reynolds
 3. Markley
 4. Bailey

سایدهو و کاتور کارآفرینی را یکی از مناسبترین روش برای زنان روستایی جهت بروز تواناییهای بالقوه خود می‌دانند که زمینه‌های اشتغال را برای آنها فراهم می‌کند (Sidhu & Kaur, 2006, 1). آدلجا و همکارانش (Adelaja & et al., 2007, 54-55) در مطالعه خود به این نتیجه رسیده‌اند که برای طراحی چشم‌انداز آینده کشاورزی میشیگان نیاز به افراد خلاق برای ترسیم و اجرای چشم‌انداز در سطوح مختلف (ملی، منطقه‌ای و محلی) برنامه‌ریزی است تا به این طریق اقتصاد این ایالت قویتر شده، فرصتهای شغلی زیادی برای افراد به وجود آید، کاربری اراضی متنوع‌تر و کیفیت زندگی افراد بخش کشاورزی بهتر شود.

در کارولینای شمالی آمریکا بر اثر آموزش کارآفرینان روستایی، فعالیتهای اقتصادی رشد کرده و شغل‌های زیادی ایجاد شده است. در طول یک سال یعنی از ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۵ با آموزش ۱۰ جامعه محلی ۴۰۰ نفر مهارتهای کارآفرینی مورد نظر را دریافت کردند که همگی اینها ۴۹ فعالیت جدید را آغاز کرده و ۷۵ فرصت شغلی را در ۲۲ روستا ایجاد کردند (Scott, 2006, 2).

از آنجا که مناطق روستایی کشورهای در حال توسعه با مشکلاتی همانند بیکاری، فقر، رکود، انزوا، درآمد کم، بهره‌وری پایین، مهاجرت، فردگرایی، تضاد اجتماعی، کمبود منابع و آلودگیهای زیست محیطی مواجهند و به گفته دیوید مک کله‌لند به دلیل عدم درک صحیح رابطه مدیریت محیط و توانمندیهای انسان از نبود خلاقیتها، نوآوریها و موفقیتها رنج می‌برند (هزار جریبی، ۱۳۸۴، ۱۴۸)، لذا ضرورت درک و توجه به افراد موفق و کارآفرینان روستایی و الگوهای فعالیت، معیشتی، نوع رفتار و اندیشه آنان به عنوان موتور توسعه اقتصادی (شاه حسینی، ۱۳۸۳، ۷۴) می‌تواند زمینه‌ساز توسعه روستایی پایدار باشد (پاسبان، ۱۳۸۳، ۲۸۶).

از گردآوری عوامل مختلف تولید و دستیابی به الگوها و مدل‌های تولید سالم و بهره‌ور به عنوان فراتولید^۱ (افتخاری، ۱۳۸۲، پیشگفتار) و (Danda & Reyes, 2007, 12) و یا فرا

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

بهره‌وری (افتخاری، ۱۳۷۵، ۵؛ افتخاری، ۱۳۷۷، ۱۱) می‌توان نام برد که در آن کشاورزان موفق و کارآفرین ذهنیت کارآفرینی و ظرفیتهای^۱ موجود را ترکیب کرده و یک فعالیت اقتصادی جدید را خلق می‌کنند و لذا جریان مداومی از درآمد و ثروت برای آنها فراهم می‌شود (Habbershon, 2006, 80). به عبارت دیگر، همان تعریف شومپتر از کارآفرینان تداعی می‌شود مبنی بر اینکه کارآفرینان روستایی با تخریب خلاقانه خود (شخصیت کلیشه‌ای و سنتی) یک کالای جدید، یک شیوه تولید جدید و در نهایت شیوه‌های جدید سازماندهی الگوهای تولید و منابع را تعریف می‌کنند که ویژگی اساسی آنها نوآوری^۲ می‌باشد.

صاحب‌نظران توسعه روستایی معتقدند که تحقق این اهداف از طریق تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی از درون جامعه روستایی و با حمایت و تسهیلگری مدیران و برنامه‌ریزان بیرونی حاصل می‌شود (Escap, 1996, 2)؛ مسئله‌ای که در طول چندین دهه برنامه‌ریزی توسعه و به ویژه توسعه روستایی به جهت تبعیت از الگوی توسعه برونزا در قالب نظریه نوسازی، مورد توجه واقع نشده و براینکه آن شکل‌گیری دولت بزرگ، درحاشیه قرار گرفتن مردم، تربیت مردم روستایی مطیع و وابسته به کمک دولت، جریان نوآوریها از شهر به روستا، مهاجرت نیروهای خلاق با استعداد و کوشای جوان به شهر و نهایتاً بیکاری، فقر، تخلیه روستاها، تغییرات اجتماعی و... بوده است (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۶، ۱۲). بنابراین، تبعیت از چنین تفکری از بروز هر گونه خلاقیت، نوآوری در جوامع روستایی جلوگیری نموده است که از موانع اصلی رسیدن به توسعه پایدار قلمداد می‌شود. لذا می‌توان به این نتیجه دست یافت که کارآفرینی کشاورزی راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در جهت تغییر الگوی زندگی و فعالیت کنونی (که معیشتی و آسیب‌پذیر است) به الگویی مطلوب و شایسته انسانی و وسیله‌ای برای ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و

1. Entrepreneurial Mindset and Capabilities
2. Innovation

نهادی و سرانجام ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار به شمار می‌آید. با این تفاسیر، از یک سو به دلیل اهمیت بخش کشاورزی به عنوان یکی از بخشهای پایه و اساسی اقتصاد کشور که رشد و توسعه آن موجب کاهش بیکاری و اشتغال‌زایی بخش شده (شکوئی، ۱۳۸۴، ۲۷۶) و توسعه سایر بخشها را نیز به همراه دارد و از طرفی، به دلیل اینکه در روستاهای منطقه مورد مطالعه ساختار و الگوی غالب فعالیت و معیشت بر پایه بخش کشاورزی بوده و همه‌ساله افراد موفق و کارآفرینی از بین آنان ظاهر می‌شود، مطالعه این ساختارها و الگوهای جدید در چارچوب کارآفرینی می‌تواند رهگشای حرکت توسعه در مسیر فعالیت باشد.

بر این اساس در مطالعه حاضر شهرستان خدابنده به عنوان منطقه مورد مطالعه به دلیل دارا بودن پتانسیلهای بالای بوم‌شناختی (طبیعی و انسانی) در زمینه کشاورزی و یکی از مناطق و قطبهای مهم کشاورزی در سطح استان زنجان و کشور، جهت مطالعه انتخاب شد.

تاکنون به دلیل نبود نگرشهای کارآفرینانه در سطوح مختلف برنامه‌های توسعه کشاورزی (اهداف، راهبردها، سیاستها و برنامه) و حاکمیت نظریه کیک^۱ در جامعه روستایی، استعدادها و خلاقیتها در بخش کشاورزی در حد قابل قبول شکوفا نشده و بهره‌گیری نامناسب از منابع طبیعی کشاورزی در روستاها شده که نتیجه آن به صورت غلبه اقتصاد معیشتی و آسیب‌پذیر کشاورزان، تنوع فعالیتی پایین در بخش کشاورزی، فقر و درآمد پایین کشاورزان می‌باشد. بر این اساس، کلیدی‌ترین سؤال این پژوهش که به عبارتی هدف تحقیق نیز می‌باشد این است که کارآفرینی کشاورزی چیست و چه ویژگیهایی دارد؟ و براساس مدل چندمتغیره راهبردی و نمودار SPACE، راهبرد کانونی توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان خدابنده از دیدگاه نمونه‌ها چگونه می‌باشد؟

۱. نظریه خیر محدود است (Limit Good Theories) که آن را راجرز مطرح کرده و اشاره به وابستگی جامعه روستایی و کشاورزان به دولت می‌باشد.

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

مبانی نظری تحقیق

در اغلب نقاط دنیا به ویژه کشورهای در حال توسعه، به جهت غلبه الگوی فعالیت اقتصاد کشاورزی، کشاورزان اصلی ترین ایفا کنندگان نقش در اقتصاد منطقه خود هستند (Poza, 2007, 14). با این حال، بیشتر آنها دارای خصوصیاتى مانند درونگرایی، انعطاف ناپذیری و ثبات در برابر تغییرات می باشند (Hall & Nordqvist, 2001, 8) و به همین دلیل نیز مایل به ریسک پذیری در قالب فعالیتهای کارآفرینی نیستند (Johannisson, 2002, 28). آنها به عنوان کشاورزان عادی اغلب دارای شیوه زندگی سنتی و معیشتی بوده که مانع از نوآوری، خلاقیت و کارآفرینی است (Habbershon, 2006, 41). در واقع آنها به عنوان سرپرست خانوارهای روستایی به شیوه‌ها و الگوهای سنتی کسب و کار فعالیت می کنند (Hall & Nordqvist, 2001, 18) که این نوع کسب و کار را آرنوف و وارد (Aronoff and Ward, 1997) الگوی ایستایی و آسیب پذیر می نامند که در برابر تغییرات ثابت عمل کرده (Hall & Nordqvist, 2001, 36) و فرایند تصمیم گیری در آنها عمدتاً به شیوه متمرکز است (Habbershon, 2006, 22). در مقابل کشاورزان موفق و کارآفرین، با یک شیوه آینده نگری خاص و با در نظر گرفتن منابع و محدودیتهای محیطی، عبرت گرفتن از گذشته خود و دیگران، متناسب با دانش بومی و نوین، با شخصیتی تحول پذیر به همراه قدرت ریسک، نوآوری و خلاقیتی بالا، بهترین و آخرین موقعیتهای اقتصادی و بازار را شناسایی و ارزیابی کرده و براساس نبوغ خود و با راهنماییهای بیرونی و رعایت حقوق مکانی، فضایی و انسانی به بهره گیری عقلانی، شایسته و اقتصادی از فرصتهای بالقوه و بالفعل کشاورزی می پردازند (Kayne, 2002, 5) و (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۸، ۵۳). بنابراین، کشاورزان می توانند مانند سایر افراد در سطح جامعه روستایی، کارآفرین و از مهمترین منابع رشد و توسعه اقتصادی به

شمار روند (Barringer & Ireland, 2006, 3) و نقش اساسی را در تولید درآمد، ایجاد اشتغال، ریسک پذیری اقتصادی و سرمایه گذاری (Habbershon, 2006, 15) در جوامع روستایی ایفا کنند. چنین ویژگیهایی، مبین سرمایه‌های عظیم انسانی (Habbershon & Pistrui, 2002, 2) و بزرگترین منبع درآمدزایی (Habbershon & et al., 2001, 17) می‌باشد. با این دیدگاه، سه نوع کشاورز «کارآفرین، معیشتی و آسیب پذیر» وجود دارد. کشاورزان کارآفرین در اصل افراد تجاری هستند که به دنبال سود و منفعت می‌باشند. آنها دارای سرمایه و دارایی کافی برای انجام فعالیتهای سرمایه‌گذاری می‌باشند و اغلب زمینهای بزرگ و مناسب کشاورزی را در اختیار دارند و توانایی اجاره زمینهای کشاورزی کشاورزان آسیب‌پذیر را نیز دارا می‌باشند. بعضی از این افراد در گروه‌ها و شرکتهای بزرگ گرد هم می‌آیند. این افراد اغلب ثروتمندترین افراد جامعه خود می‌باشند.

کشاورزان معیشتی سعی در نگاه داشتن حداقل زندگی با شیوه معیشتی دارند. آنها فقط سرمایه‌ای در اختیار دارند که بتوانند کشت زمینهای شخصی‌شان را حفظ کنند تا از این طریق حداقل نیازهای غذایی را برای خانواده خود فراهم کنند. آنها معمولاً دارای چندین رأس دام نیز در کنار کشاورزی خود هستند.

کشاورزان آسیب‌پذیر به دلیل نداشتن سرمایه برای کشت زمینهای خود یا نداشتن توان پرداخت مالیات یا اقساط وام دریافتی چه از طریق کانالهای رسمی و غیر رسمی، و یا کوچک بودن زمینهایشان آسیب‌پذیر محسوب می‌شوند. آنها توان تغذیه خود و خانواده را ندارند و اغلب زمینهای خود را به کشاورزان کارآفرین اجاره می‌دهند (Babayan, 2004, 42-44).

(جداول ۱).

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

جدول ۱. تفاوتها در الگوهای فعالیت و زندگی کشاورزان کارآفرین و عادی در ابعاد سه‌گانه

توسعه پایدار^۱

ویژگیهای کشاورزان عادی (معیشتی و آسیب‌پذیر)	ویژگیهای کشاورزان کارآفرین	
داشتن ریسک‌پذیری پایین؛ فروش محصولات و تولیدات به صورت محلی و پیش‌فروش؛ تأکید بر الگوهای کشاورزی قدیمی و تک‌محصولی؛ استفاده از نیروی کار انسانی و حیوانی در کشاورزی؛ انزوای جغرافیایی و...	برخورداری از ریسک‌پذیری اقتصادی بالا؛ آشنایی با بازارهای جدید داخلی و خارجی و شناسایی نیازهای مصرف‌کنندگان؛ استفاده از شیوه‌های نوین کشاورزی، مکانیزاسیون و نهاده‌های جدید؛ تنوع بخشی کشاورزی و کشت تلفیقی؛ تغییرات در الگوی کشت براساس اصول زراعی، مبارزه با آفات و علفهای هرز؛ حمل و نقل و ارتباطات فیزیکی بالا و...	اقتصادی
خطرپذیری پایین؛ پذیرنده و مطیع؛ فردگرا بودن؛ قانع بودن؛ عدم علاقه به پیشرفت؛ آرامش طلب و...	ابتکار عمل، خلاقیت‌های شخصی و اشتیاق بالا برای انجام کارهای بزرگ؛ به‌کارگیری تجربیات شخصی و تجربه دیگران؛ مشارکت و ارتباطات قوی در قالب گروه‌گرایی، آینده‌نگری و پشتکار؛ علاقه به آبادانی؛ خطرپذیری بالا؛ استقلال فردی در تصمیم‌گیری‌ها و...	اجتماعی
برخورداری از زمینهای کشاورزی ناهموار، نامناسب و کم حاصلخیز؛ قطعه‌قطعه بودن اراضی؛ عدم درک ارزش منابع و نحوه به‌کارگیری آن و...	برخورداری از زمینهای کشاورزی مسطح و با کیفیت و یکپارچه و گسترده؛ رعایت اصول آماده‌سازی زمین؛ استفاده مناسب از ظرفیتهای محیطی و...	محیطی

ماخذ: یافته‌های اسنادی و میدانی تحقیق

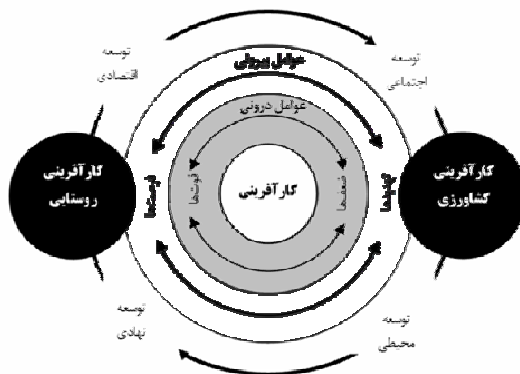
۱. در این مقاله کشاورزان معیشتی و آسیب‌پذیر در یک سنخ طبقه‌بندی شده‌اند.

اما در مورد این سؤال که چرا در مناطق روستایی علی‌رغم وجود افراد خلاق، نوآور و کوشا، سبک فعالیت کارآفرینانه نهادینه نشده است باید گفت که به استناد یافته‌ها، موانع و محدودیتهای گوناگونی در این باره وجود دارد که در زیر برشمرده می‌شوند: ناآشنایی نسبت به عدم پذیرش و عدم تشویق و تأمین مالی کشاورزان، ارائه پیشنهادها و طرحهای بدون نقشه قبلی و طراحی نشده، عدم پاسخ سریع به ایده‌ها و پیشنهادهاى جدید و فقدان سیستم پیشنهادات، فقدان دورنمای مشترک نسبت به نوآوری، تنش و نارضایتی، انزوای مدیریت ارشد (Heritot, 2002, 4)، عدم دسترسی به اطلاعات موثق و شفاف، وجود ساختار مکانیکی، نبود فرهنگ حمایت از کارآفرینی، فاصله با بازار و خدمات، نابرابری در دسترسی به سرمایه، کاهش فرصتهای شبکه‌ای و ارتباطی، نبود خوشه‌های صنعتی تسریع کننده نوآوری (Markley, 2002, 2)، گسستگیهای درونی میان جامعه کشاورزی (میان اعضا) و موانع بیرونی (مانند گسستگی با جوامع دیگر از جمله مسئولان با کشاورزان)، ناآگاهی از چگونگی استفاده از دانش و منابع و شبکه‌های موجود جهت ورود به محیط جدید (Edward & et al., 10, 2004). در نتیجه سیاستها و راهکارهای مهمی که می‌تواند در فرایند کارآفرینی کشاورزی، شکل مؤثری داشته و منجر به توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی شود، عبارتند از (احمد پوردرایانی، ۱۳۸۰، ۷۸ با اقتباس از Verheul, 2001, 12; Krugman, 1991, 8): ۱. توسعه زیرساخت‌های اجتماعی، ۲. انجام توأم تحقیق و توسعه، ۳. افزایش کیفیت نیروی انسانی، ۴. افزایش کیفیت مدیریت، ۵. توسعه آموزش (با تحریک انگیزه‌ها، پرورش ویژگیها، آموزش مهارتها)، ۶. توسعه فناوری.

بر این اساس می‌توان گفت که کارآفرینی کشاورزی یعنی شناسایی فرصتها، تهدیدها، قوتها و ضعفهای کشاورزی با یک روش شناسی و سیاست‌گزینی خاص و جدید برای ایجاد دگرگونی در کشاورزی. این شناسایی همراه با ارائه یک تفکر، روش و تدبیری نو برای حل مشکلات گذشته و کنونی کشاورزی است که حاصل همکاری بین عوامل درونی کشاورزی (فعالان بخش کشاورزی) و عوامل بیرونی (برنامه‌ریزان، مدیران و مسئولان) با در نظر گرفتن

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

شرایط و تحولات جهانی، فناوری نوین، فرهنگ روستایی، محدودیتهای زیست محیطی جهت دستیابی به الگوهای نو در کشاورزی برای بالا بردن بهره‌وری و کارایی و دستیابی به بازارهای نو در مقیاسهای بزرگتر است که در کل منجر به بهبود وضع اقتصادی روستاییان و به خصوص کشاورزان در کنار سایر عوامل می‌شود. بنابراین کارآفرینی کشاورزی یک شیوه جدید در بخش کشاورزی برای افزایش درآمد و ثروت، ایجاد اشتغال و... است. با این نگرش باید گفت که یک همپوشی و ارتباط ارگانیک بین کارآفرینی کشاورزی و روستایی برقرار می‌باشد که در چارچوب داشتن الگوی برنامه‌ریزی راهبردی و در نظر گرفتن همزمان عوامل درونی و بیرونی (قوتها، ضعفها، فرصتها و تهدیدها) قابل تبیین است تا بتوان یک توسعه یکپارچه در چارچوب اصول توسعه پایدار دست یافت (شکل ۱).

شکل ۱. مدل پویای کارآفرینی روستایی و کشاورزی در برنامه‌ریزی راهبردی (افتخاری و

همکاران، ۱۳۸۸)

روش تحقیق

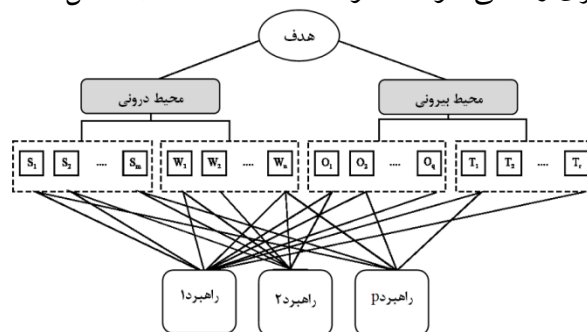
جهت دستیابی به اهداف مقاله، از روش ترکیبی (پیمایش با روش توصیفی و تحلیلی) استفاده شده است که در این مرحله با توجه به اطلاعات ثانویه، به بررسی عوامل، شرایط، امکانات و خدمات کشاورزی و وضعیت آن در منطقه و آثار آن بر جامعه نمونه (کشاورزان روستا، کارشناسان و مسئولان) مورد مطالعه پرداخته شد.

در این مقاله سعی بر آن است تا با یک نگاه سینوپتیک (همه‌جانبه) به مسئله و بررسی همه‌جانبه آن به حل مسئله پرداخته و تفاوت‌های اندیشه‌ای و عملی موجود میان مسئولان مرتبط با فعالیت کارآفرینی در حوزه اجرایی و نهادی و کشاورزان منطقه مورد مطالعه مشخص شود. به این منظور جامعه آماری از چند گروه انتخاب گردید. در گروه کارشناسان وزارت جهاد کشاورزی از ۶۵ پرسشنامه توزیع شده تنها ۳۴ پرسشنامه به صورت تکمیل شده دریافت گردید. در گروه مردم محلی نیز به دلیل پایین بودن تعداد کشاورزان موفق (کارآفرین از دیدگاه مسئولان جهاد کشاورزی استان و شهرستان) که تعداد آنها ۱۵ نفر در ۵ سال اخیر (۱۳۸۱-۱۳۸۶) بوده، همه نمونه‌ها برای مطالعه در نظر گرفته شد. از سوی دیگر برای برابری در آزمون و نتیجه، ۱۵ نفر کشاورز غیر کارآفرین یا به عبارتی کشاورز عادی و گروه شاهد برای مقایسه و دقیقتر شدن نتیجه انتخاب شدند. در نهایت در گروه مسئولان، نیز ۱۵ نفر از مسئولان مرتبط با کارآفرینی کشاورزی و روستایی در جهاد کشاورزی شهرستان خداآبند به دلیل اندک بودن افراد در بخش اجرایی انتخاب شدند. سپس در مراحل بعدی تحقیق، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و اولویت‌بندی راهبرد توسعه کارآفرینی کشاورزی روستایی از مدل تحلیلی - ریاضی $TOPSIS^1 - SWOT^2$ استفاده شده است که به عنوان روشی از تحلیلهای تصمیم‌گیری چند متغیره می‌باشد. در ابتدا با توجه به بررسیهای صورت گرفته روی محیط داخلی و محیط خارجی ناحیه، فهرستی از نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید در رابطه با توسعه کارآفرینی کشاورزی تهیه شد و سپس به وسیله نظرخواهی از نمونه‌ها از طریق پرسشنامه، اطلاعات اولیه جمع‌آوری و دسته‌بندی شد. سپس ماتریس SWOT تشکیل شد و در جهت توسعه کارآفرینی کشاورزی و کاهش شکاف دیدگاه و اندیشه در بین نمونه‌ها در هر سه گروه و همچنین برطرف کردن یا تقلیل نقاط ضعف و تهدیدها و تقویت و بهبود نقاط قوت و فرصتهای موجود در ارتباط با کارآفرینی کشاورزی روستایی منطقه مورد مطالعه،

1. Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution
2. Strength, Weakness, Opportunity, Threat

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

راهبردها ارائه گردید. برای محاسبه وزن هر یک از راهبردها نیز از روش AHP¹ در نرم افزار Expert Choice 2000 استفاده شد. این مدل که یکی از مهمترین تکنیکهای تصمیم گیری چندشاخصه است، برای تصمیم گیری در مسائل بسیار پیچیده مورد استفاده قرار می گیرد (Narasimhan and Vickery, 1988; Saaty and Vargas, 2001; Saaty, 1993; Saaty, 1980). مدل AHP یکی از مناسبترین روشهای تحلیلی برای توسعه SWOT شناخته شده است. مدل فوق ابزاری مؤثر در پی ریزی و ساختار مسائل چند معیاره می باشد و به طور موفقیت آمیزی در کاربردهای متنوع مدیریت ساختارها مورد استفاده قرار گرفته است (Hassemana et al, 2004). اساساً مدل AHP به وسیله اولویتهای توسعه ای اهداف، به منظور ارزشگذاری آلترناتیوهای مختلف کاربردی می یابد. این مدل چند معیاره در میان تحقیقات عملیاتی و علوم تصمیم گیری بسیار رایج می باشد (Saaty, 1977; Kurttila, & et al., 2000; Vaidvay and Kumar, 2006; Yu & et al., 2002). ایده به کار گیری مدل AHP در چارچوب SWOT، برای ارزیابی سیستماتیک فاکتورهای SWOT و متناسب نمودن جهت گیری های آنها، باعث افزایش اعتبار تحلیل SWOT می گردد. این اولویت سنجی می تواند از طریق مقایسه زوجی بین فاکتورهای SWOT به دست آید. این شیوه یک زمینه مطلوب را برای آزمون و انتخاب موقعیت فعلی یا پیش بینی شده به صورت جامعتر پیشنهاد می کند. بعد از اجرای چنین مقایسه ای، تصمیم گیران، اطلاعات موجود در مورد وضعیت تصمیم گیری را کمی خواهند نمود (Wehrich, 1982) (شکل ۲).

شکل ۲. فرایند سلسله مراتبی تحلیل SWOT

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال نوزدهم، شماره ۷۴

انتخاب راهبردها براساس معیارهای کیفی هر یک از راهبردهاست. برای حصول به این امر، معیارهای کیفی براساس اولویت بندی تصمیم گیران و نمونه‌ها، به مقادیر ارزش عددی تبدیل شدند (جدول ۲).

جدول ۲. نمادهای ریاضیاتی برای اولویت بندی راهبردها

نمادها		
$i=1,2,3,\dots,m$	i امین قوت	S_i
$j=1,2,3,\dots,n$	j امین ضعف	W_j
$k=1,2,3,\dots,q$	k امین فرصت	O_k
$l=1,2,3,\dots,r$	l امین تهدید	T_l
$c=1,2,3,\dots,p$	c امین راهبرد	ST_c
	i امین وزن راهبرد	W_{Si}
	j امین وزن ضعف	W_{Wj}
	k امین وزن فرصت	W_{Ok}
	l امین وزن تهدید	W_{Tl}
	ارزش عددی اولویت راهبرد	A_{bc}
	ارزش عددی رتبه مطلوب	B_{de}

ابتدا ماتریس مقایسه زوجی ضعفها، قوتها، فرصتها و تهدیدها اجرا گردید (جدول ۳) و سپس وزن هر شاخص به وسیله ماتریسهای مقایسه زوجی محاسبه گردید و W_{Wj} ، W_{Si} ، i و W_{Ok} و W_{Tl} به دست آمد.

جدول ۳. مقایسه زوجی قوتها (S_i)

S_i	S_1	S_2	S_{\dots}	S_m
S_1	1	$1/A_{s1s2}$...	$1/A_{s1sm}$
S_2	$1/A_{s1s2}$	1	...	$1/A_{s2sm}$
S_{\dots}	1	...
S_m	$1/A_{s1sm}$	$1/A_{s2sm}$...	1

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

در مرحله بعد، مدل TOPSIS برای تعیین بهترین راهبرد به کار برده شد. این مدل به عنوان یکی از مدل‌های کلاسیک MADM^۱، برای حل مسائل MADM توسعه یافته است. از اصول اساسی در مدل TOPSIS این است که آلترناتیوهای انتخابی باید فاصله کمتری از مقدار ایده‌آل مثبت و بیشترین فاصله را از ایده‌آل منفی راه حل انتخابی داشته باشند. مدل TOPSIS دو منطقه مرجع را معرفی می‌کند اما اهمیت نسبی فاصله از این نقاط را ملاحظه نمی‌کند. برای تعیین بهترین راهبرد توسط مدل TOPSIS از ماتریس رتبه مطلوب استفاده شد. این رتبه‌های مطلوبیت، ارزشهای عددی هستند که میزان مطلوبیت هر راهبرد را در مجموعه راهبردهای چهارگانه‌ای که در مدل SWOT (راهبرد تهاجمی، راهبرد تدافعی، راهبرد بازنگری و راهبرد تنوعی) نشان داده شد، ارائه می‌کند. داده‌های مورد نیاز برای پر کردن ماتریس براساس جدول ۴ به دست می‌آیند.

جدول ۴. رتبه مطلوبیت

اولویت	ارزش عددی
پذیرفته نشده (نامطلوب)	۱
می‌تواند پذیرفته شود (قابل پذیرش)	۲
با احتمال قابل پذیرش	۳
پذیرفته شده (مطلوب)	۴
بدون ارتباط و وابستگی	-

جهت بهره‌گیری از این تکنیک مراحل زیر به اجرا گذاشته می‌شود:

مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌ها براساس n آلترناتیو و k متغیر که در این مقاله در هر یک از محیط‌های چهارگانه SWOT از ۱۰ متغیر استفاده گردید که در مجموع ۴۰ متغیر شد (جدول ۵).

جدول ۵. ماتریس رتبه مطلوبیت و جذابیت

ST _c	Si.....			Wj.....			OK.....			Tl.....		
	S ₁	...	S _m	W ₁	...	W _n	O ₁	...	O _q	T ₁	...	T _r
ST ₁	BST1S1	...	BST1Sm	BST1W1	...	BST1Wn	BST1O1	...	BST1Oq	BST1T1	...	BST1Tr
ST ₂	BST2S1	...	BST2Sm	BST2W1	...	BST2Wn	BST2O1	...	BST2Oq	BST2T1	...	BST2Tr
...
ST _p	BST1Sp	...	BSTpSm	BSTpW1	...	BSTpWn	BSTPO1	...	BSTpOq	BSTpT1	...	BSTpTr

مرحله دوم: تعیین وزن هر یک از متغیرها (W_i) براساس AHP که در مجموع هر یک از محیط درونی و بیرونی برابر با ۱ است. در این راستا متغیرهای دارای اهمیت بیشتر از وزن بالاتری نیز برخوردارند.

مرحله سوم: تشکیل ماتریس وزین رتبه مطلوبیت است که براساس تابع زیر به دست می آید (جدول ۶).

$$WB_{ST_c S_m} = W_{S_m} \times B_{ST_c S_m}$$

$$WB_{ST_c W_n} = W_{W_n} \times B_{ST_c W_n}$$

$$WB_{ST_c O_q} = W_{O_q} \times B_{ST_c O_q}$$

$$WB_{ST_c T_r} = W_{T_r} \times B_{ST_c T_r}$$

جدول ۶. ماتریس وزین رتبه مطلوبیت و جذابیت

ST _c	Si.....			Wj.....			OK.....			Tl.....		
	S ₁	...	S _m	W ₁	...	W _n	O ₁	...	O _q	T ₁	...	T _r
ST ₁	wBST1S1	...	wBST1Sm	wBST1W1	...	wBST1Wn	wBST1O1	...	wBST1Oq	wBST1T1	...	wBST1Tr
ST ₂	wBST2S1	...	wBST2Sm	wBST2W1	...	wBST2Wn	wBST2O1	...	wBST2Oq	wBST2T1	...	wBST2Tr
...
ST _p	wBST1Sp	...	wBSTpSm	wBSTpW1	...	wBSTpWn	wBSTPO1	...	wBSTpOq	wBSTpT1	...	wBSTpTr

مرحله چهارم: تعیین فاصله i امین آلترناتیو از آلترناتیو ایده آل (بالاترین عملکرد هر متغیر یا شاخص) که با (R*) نشان داده شده است و تعیین فاصله i امین آلترناتیو حداقل (پایین ترین عملکرد هر متغیر یا شاخص) که با (R-) نشان داده شده است. در ماتریس وزین، در هر ستون بهترین و بدترین استراتژی به وسیله تابع زیر تعیین می شود:

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

$$\text{بهترین استراتژی} = \{ \text{MAX } WB_{ef}; \quad e = ST_1, \dots, ST_p, f \in J \} = \{ r_f^*; f \in J \}$$

$$\text{بدترین استراتژی} = \{ \text{MIN } WB_{ef}; \quad e = ST_1, \dots, ST_p, f \in J \} = \{ r_f^-; f \in J \}$$

مرحله پنجم: واحد تجزیه، با استفاده از فاصله ابعادی اقلیدوسی، محاسبه شده است. درجه تفکیک (یا فاصله) هر راهبرد از راهبرد بهینه یا مطلوب (بالاترین عملکرد هر آلترناتیو) و نامطلوب یا بد (پایین ترین عملکرد هر آلترناتیو) از طریق فرمولهای زیر به دست می آید:

$$d_e^+ = \left\{ \sum_{f \in J} (WB_{ef} - r_f^+)^2 \right\}^{\frac{1}{2}}, \quad e = ST_1, \dots, ST_p$$

$$d_e^- = \left\{ \sum_{f \in J} (WB_{ef} - r_f^-)^2 \right\}^{\frac{1}{2}}, \quad e = ST_1, \dots, ST_p$$

مرحله ششم: نزدیکی نسبی به بهترین راهبرد محاسبه می گردد. نزدیکی نسبی (CCe)

هر راهبرد (STc) با ملاحظه بهترین راهبرد به وسیله رابطه زیر تعریف می شود:

$$CC_e = \frac{d_e^-}{d_e^- + d_e^+}, \quad e = ST_1, \dots, ST_p$$

گفتنی است که باید رابطه $CC_e \in [0,1]$ برقرار باشد تا مدل نتیجه بخش و موفق باشد.

مرحله هفتم: رتبه بندی آلترناتیوها براساس میزان CCe. میزان فوق بین $0 \leq CC_e^* \leq 1$

در نوسان است. در این راستا $CC_e^* = 1$ نشاندهنده بالاترین رتبه و $CC_e^* = 0$ نیز نشاندهنده کمترین رتبه است.

نتایج و بحث

هدف از سنجش محیط داخلی بخش کشاورزی و روستاها، شناسایی و دسته بندی نقاط ضعف و قوت به منظور برنامه ریزی برای تقویت زمینه های مساعد داخلی و حذف عوامل بازدارنده می باشد. از این رو در این قسمت با در نظر گرفتن سه مقوله راهبردهای موجود، عملکردها و منابع در قالب ابعاد سه گانه توسعه پایدار (اقتصادی، اجتماعی و محیطی)، نقاط ضعف و قوت بخش کشاورزی، توسعه کارآفرینی در آن تقسیم بندی شد. هدف از سنجش محیط خارجی، شناسایی فرصتها و تهدیدها در ارتباط با بخش کشاورزی منطقه مورد مطالعه بوده است که در آن عمدتاً محیط پیرامونی، قوانین و سیاستها، عوامل محیطی و زیرساختی و...

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال نوزدهم، شماره ۷۴

در قالب ابعاد سه گانه توسعه پایدار (اقتصادی، اجتماعی و محیطی)، مورد توجه و بررسی قرار گرفت. در هر کدام از ابعاد راهبردی ۱۰ متغیر انتخاب شد. در اختیار نمونه ها قرار گرفت. سپس ماتریس راهبردی از تطبیق متغیرها در راهبردهای چهار گانه تدوین شد (جدول ۷).

جدول ۷. ماتریس راهبردهای توسعه کارآفرینی روستایی با تأکید بر کشاورزی

<p>تهدیدها</p> <ul style="list-style-type: none"> - توزیع نامناسب درآمدها و اعتبارات در سطح منطقه‌ای و ملی - وجود طرز تفکری ایستا در گروهی از مردم محلی، آشنایان و دوستان - وجود بیماریها و آفات فراگیر کشاورزی - وجود سوانح طبیعی مانند سیل، خشکسالی و... - توزیع فضایی نامناسب منابع، خدمات و... - تشریفات اداری بالا (پوروکراسی بالا) - سیاستهای نامناسب در بخش کشاورزی و گرایش به صنعت گرایی بدون ارتباط با بخش کشاورزی - اهمیت دادن کم دولت به نقش کسب و کارهای کوچک در توسعه - وجود سیستمهای مالی و اعتباری ناکارآمد در جهت خدمات دهی برابر و مناسب به روستاییان - وجود نارساییهای سازمانی و مدیریتی و عدم استفاده از مدیران متخصص و بومی یا تجربه 	<p>فرصتها</p> <ul style="list-style-type: none"> - شبکه‌های بانکی کارا، وامهای کم بهره، اعتبارات و یارانه‌های کافی - کمک در تنوع بخشی به فعالیتهای کشاورزی و افزایش کیفیت تولید - وجود بازارهای جدید بیرونی، سرمایه گذاری بیرونی، قوانین و مقررات مناسب اقتصادی - وجود مراکز آموزشی، ترویجی و مشاوره مناسب در جهاد کشاورزی - محیط و فضای آرام (امنیت) در روستاها - وجود بسترها و زیرساخت‌های مناسب (برق، آب، تلفن و...) - حمایت گوناگون نهادهای مسئول و متولی بخش کشاورزی از افراد موفق و نمونه کشاورزی - تشکیل نهادهای مرتبط با کارآفرینی روستایی - به کارگیری فناوریهای جدید در بخش کشاورزی - تأثیر و اهمیت نقش توسعه روستایی در فرایند توسعه ملی 	<p style="text-align: center;">SWOT</p>
<p>راهبردهای تنوع (ST)</p> <ul style="list-style-type: none"> - تقویت مدیریت اعتبارات و بازاریابی برای شناسایی کشاورزی با چگونگی افزایش توان مالی - تغییر در نگرشهای مردم غیر کارآفرین نسبت به افراد کارآفرین در مناطق روستایی - تقویت نهادهای مردمی و تخصصی در ارائه خدمات فنی برای مبارزه با آفات و بیماریهای فراگیر کشاورزی - تقویت به کارگیری توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجان از طرق آموزش و همکاریهای مشترک میان محقق، مروج و ترویج جهت پیشگیری از خسارتهای ناشی از سوانح طبیعی - تنوع بخشی توأم با رعایت بخشی در ارائه خدمات و منابع به ویژه منابع داخلی مناسب جهت تقویت انگیزه، ابتکار، و قدرت خلاقیت فردی کشاورزان کارآفرین - توسعه روحیه گروه گرایی و شبکه‌های ارتباطی بین کشاورزان و مسئولان با استفاده از شیوه‌های 	<p>راهبردهای رقابتی / نهاجمی (SO)</p> <ul style="list-style-type: none"> - تقویت مدیریت استفاده از منابع و اعتبارات بانکی - تقویت مدیریت نیروی انسانی سازماندهی شده به منظور کمک به تنوع بخشی - تقویت و شناسایی بازارهای جدید به منظور استفاده از نهادهای جدید و مکانیزاسیون کشاورزی - تقویت روحیه گروه گرایی با حمایت مستمر نهادهای مسئول - تقویت مراکز ترویجی برای نهادینه کردن توصیه‌های فنی - تقویت اعتماد به نفس برای استمرار بخشی به محیط و فضای امن (زندگی، تولید، سرمایه گذاری و...) - تقویت استفاده مناسب در وضعیت موجود در حمایت از سازمانهای غیردولتی برای گسترش نهادهای مرتبط با کارآفرینی و... 	<p>قوتها</p> <ul style="list-style-type: none"> - سرمایه مالی کافی به همراه آشنایی با بازارهای جدید داخلی و توجه به بیمه محصولات - نیروی انسانی مناسب (ماهر، آگاه و ریسک پذیر اقتصادی) - استفاده از نهادهای جدید و شیوه‌های نوین دانش و دانش فنی و ماشینی کردن کشت - به کارگیری دقیق توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجین و توجه به آموزش و قدرت یادگیری - اعتماد به نفس، ابتکار، خلاقیت فردی و انگیزه بالا

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

<p>- بومی به منظور کاهش بوروکراسی</p> <p>- حذف سیاستهای نامناسب بخش کشاورزی و برقراری رابطه متقابل آن با صنعت از طریق بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی موجود و...</p>		<p>- روحیه گروه‌گرایی و وجود ارتباطات و شبکه اجتماعی بالا</p> <p>- کیفیت مناسب زمین و توجه به یکپارچگی آن</p> <p>- بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی موجود (آب، زمین و...)</p> <p>- وجود حمایت سازمانهای غیردولتی، گروه‌های محلی، معتمدان و رهبران روستایی از فعاليتها</p> <p>- وجود دانش بومی و سرمایه اجتماعی و انسانی غنی در مناطق روستایی</p>
<p>راهبردهای تدافعی (WT)</p> <p>- کنترل فقر و بیکاری از طریق برقراری دیدگاه آمایشی و توانمندسازی در سیاستگذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها، حمایتها و...</p> <p>- کاهش زمینه‌های فکری منفی در روستاییان با استفاده از باورها و فرهنگ و آیینهای بومی اثرگذار در زمینه گسترش شیوه‌های نوین کشت و...</p> <p>- کنترل، پیش‌بینی و پیشگیری آفات، بیماریها و سوانح طبیعی کشاورزی از طریق تقویت سواد، آگاهی و دانش فنی کشاورزان با استفاده از خبرگان محلی و مشاوران کشاورز، مروج و محقق</p> <p>- تقویت دسترسها و ارتباطات زیربنایی و فرهنگی بومی جهت خروج از انزوا</p> <p>- جلوگیری از قطعه قطعه شدن اراضی از طریق سازوکارهای بومی و سازگار</p> <p>- تقویت قوانین و رویه‌های غیر رسمی مثبت در برابر قوانین و رویه‌های منفی و...</p>	<p>راهبردهای بازنگری/ تغییر جهت هوشمندانه (WO)</p> <p>- بازنگری در الگوهای پرداخت وام، اعتبارات و یارانه‌ها به کشاورزان براساس نیازهای واقعی با توجه به ابعاد زمانی و مکانی برای تقویت توان اقتصادی روستاییان</p> <p>- بازنگری در فعالیتهای کشاورزی از طریق تنوع‌بخشی فعاليتها در چارچوب ظرفیتهای محلی و خلق ظرفیتهای جدید امکان‌پذیر برای افزایش فرصتهای شغلی روستاییان</p> <p>- بازنگری در شیوه‌های کشت و افزایش حجم و کیفیت تولید برای ارائه در بازارهای بیرونی و جذب سرمایه‌گذاری‌های بیرونی در کشاورزی</p> <p>- بازنگری در شیوه‌های آموزشی و ترویجی و مشاوره به منظور فراهم ساختن فضای اقتصادی و اجتماعی در خانواده‌ها برای تربیت کارآفرینان آینده</p> <p>- استفاده از محیط و فضای آرام جهت تقویت سطح سواد و آگاهی و دانش فنی کشاورزان</p> <p>- بازنگری در ارائه زیرساخت‌های مناسب جهت حذف انزوای جغرافیایی و افزایش ارتباطات</p> <p>- استفاده مناسب و نهادمند از ظرفیتهای موجود نهادهای (دولتی و غیر دولتی) بخش کشاورزی در جلوگیری از قطعه قطعه شدن اراضی و بورس‌بازی زمین</p> <p>- بازنگری و حذف رویه‌ها و قوانین محلی و منطقه‌ای نامناسب جهت تشکیل نهادهای مرتبط با کارآفرینی روستایی و...</p>	<p>ضعفها</p> <p>- فقر شدید روستایی</p> <p>- بیکاری بالای روستایی</p> <p>- تک محصولی بودن کشاورزی</p> <p>- تأکید بر شیوه‌های کشت سنتی و نیمه مکانیزه در کشاورزی</p> <p>- هدفگذاری تولید با هدف تولید معیشتی نه تولید انبوه برای بازار فروش</p> <p>- فراهم نبودن فضای اقتصادی و اجتماعی خانواده در دوران مختلف برای فعالیت</p> <p>- سواد، آگاهی و دانش فنی توأم با انگیزه پایین در بین کشاورزان</p> <p>- انزوای جغرافیایی و فضایی به لحاظ دسترسی به بازارها، خدمات کشاورزی نوین و...</p> <p>- قطعه قطعه بودن اراضی و وجود رویه‌ها و قوانین نانوشته (غیررسمی) نامناسب</p>

مأخذ: یافته‌های تحقیق

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال نوزدهم، شماره ۷۴

بر اساس اطلاعات جمع آوری شده از طریق پرسشنامه در بین هر سه گروه از نمونه‌ها، از راه AHP به محاسبه وزن هر یک از گویه‌ها در محیط درونی و بیرونی راهبردی (نقاط ضعف، قوت، فرصت و تهدید) - که در هر مورد ۱۰ گویه بود - پرداخته شد. ماتریس مقایسه زوجی ضعفها، قوتها، فرصتها و تهدیدها اجرا گردید و در نهایت وزن هر یک از گویه‌ها از دیدگاه نمونه‌ها استخراج شد (جدول ۸).

جدول ۸. وزن متغیرها در محیط درونی و بیرونی

مجموع وزنها	ضعفها										قوتها									
	W ₁₀	W ₉	W ₈	W ₇	W ₆	W ₅	W ₄	W ₃	W ₂	W ₁	S ₁₀	S ₉	S ₈	S ₇	S ₆	S ₅	S ₄	S ₃	S ₂	S ₁
$\sum_{i=1}^n W_i = 1$ مستولان	۰/۰۰۹	۰/۰۰۴	۰/۰۰۵	۰/۰۰۱	۰/۰۰۸	۰/۰۰۳	۰/۰۰۹	۰/۰۰۹	۰/۰۰۷	۰/۰۰۵	۰/۰۰۳	۰/۰۰۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۱	۰/۰۰۸	۰/۰۰۱	۰/۰۰۲	۰/۰۰۶	۰/۰۰۵	۰/۰۰۹
$\sum_{i=1}^n W_i = 1$ کارشناسان	۰/۰۰۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۷	۰/۰۰۷	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۵	۰/۰۰۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۷	۰/۰۰۷	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۵
$\sum_{i=1}^n W_i = 1$ مردم	۰/۰۰۲	۰/۰۰۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۹	۰/۰۰۴	۰/۰۰۳	۰/۰۰۲	۰/۰۰۴	۰/۰۰۲	۰/۰۰۸	۰/۰۰۲	۰/۰۰۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۹	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۲	۰/۰۰۴	۰/۰۰۲	۰/۰۰۸
مجموع وزنها	تهدیدها										فرصتها									
	T ₁₀	T ₉	T ₈	T ₇	T ₆	T ₅	T ₄	T ₃	T ₂	T ₁	O ₁₀	O ₉	O ₈	O ₇	O ₆	O ₅	O ₄	O ₃	O ₂	O ₁
$\sum_{i=1}^n W_i = 1$ مستولان	۰/۰۰۹	۰/۰۰۴	۰/۰۰۷	۰/۰۰۴	۰/۰۰۳	۰/۰۰۸	۰/۰۰۹	۰/۰۰۲	۰/۰۰۵	۰/۰۰۱	۰/۰۰۲	۰/۰۰۹	۰/۰۰۷	۰/۰۰۹	۰/۰۰۳	۰/۰۰۹	۰/۰۰۹	۰/۰۰۷	۰/۰۰۵	۰/۰۰۳
$\sum_{i=1}^n W_i = 1$ کارشناسان	۰/۰۰۸	۰/۰۰۳	۰/۰۰۶	۰/۰۰۸	۰/۰۰۳	۰/۰۰۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۷	۰/۰۰۵	۰/۰۰۵	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۶	۰/۰۰۸	۰/۰۰۳	۰/۰۰۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۲	۰/۰۰۷	۰/۰۰۵
$\sum_{i=1}^n W_i = 1$ مردم	۰/۰۰۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۶	۰/۰۰۵	۰/۰۰۷	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۴	۰/۰۰۲	۰/۰۰۷	۰/۰۰۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۶	۰/۰۰۵	۰/۰۰۷	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۴	۰/۰۰۲	۰/۰۰۷

مأخذ: یافته‌های تحقیق

سپس متغیرهای مؤثر بر هر راهبرد مشخص گردید که در راهبردهای چهارگانه

مشترک برای هر سه گروه نمونه‌ها به ترتیب زیر می‌باشد:

راهبرد (ST₁): راهبرد تهاجمی (O₁, O₂, O₃, O₄, O₅, O₆, O₇, O₈, O₉, O₁₀, S₁, S₂, S₃,

S₄, S₅, S₆, S₇, S₈, S₉, S₁₀)

راهبرد (ST₂): راهبرد تدافعی (W₁, W₂, W₃, W₄, W₅, W₆, W₇, W₈, W₉, W₁₀, T₁,

T₂, T₃, T₄, T₅, T₆, T₇, T₈, T₉, T₁₀)

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال نوزدهم، شماره ۷۴

عملکرد هر متغیر یا شاخص (R^-) برای هر گروه از نمونه‌ها به صورت جداگانه پرداخته شد. در مرحله بعد، طبق ماتریس وزین راهبردها، درجه تفکیک (یا فاصله) هر راهبرد از راهبرد بهینه یا مطلوب (d_e^+) و نامطلوب یا بد (d_e^-) برای هر سه گروه از نمونه‌ها محاسبه و سپس نزدیکی نسبی به بهترین راهبرد (CC_e) محاسبه شد. به عبارتی، در این مرحله تفاضل یا فاصله هر راهبرد از راهبردهای بهینه (مطلوب) و نامطلوب محاسبه و در نهایت میزان CC_e محاسبه و رتبه‌بندی گردید (جدول ۱۰).

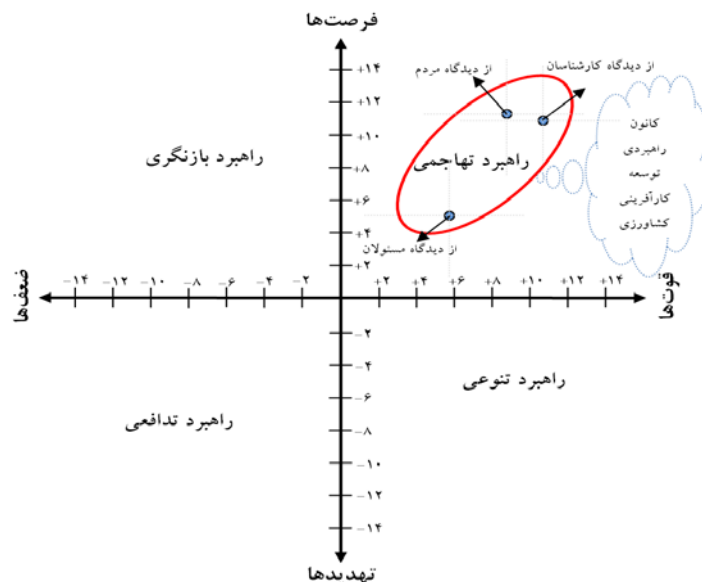
جدول ۱۰. فواصل راهبردها از بدترین و بهترین راهبرد و رتبه نهایی

ST _c	مسئولان				کارشناسان				مردم			
	d_e^+	d_e^-	CC_e	رتبه	d_e^+	d_e^-	CC_e	رتبه	d_e^+	d_e^-	CC_e	رتبه
ST ₁	۰/۸۶۴	۰/۹۳۰	۰/۵۱۸	۱	۱/۹۹۶	۲/۱۷۶	۰/۵۲۲	۱	۲/۳۹۴	۲/۴۳۵	۰/۵۰۴	۱
ST ₂	۱/۰۱۰	۰/۸۰۰	۰/۴۴۲	۲	۲/۴۱۵	۱/۳۱۴	۰/۳۵۲	۴	۲/۴۹۳	۲/۳۱۹	۰/۴۸۱	۲
ST ₃	۰/۹۸۰	۰/۷۷۲	۰/۴۴۰	۳	۲/۴۰۰	۱/۵۱۴	۰/۳۸۷	۳	۲/۵۹۵	۱/۷۴۱	۰/۴۰۱	۴
ST ₄	۰/۹۹۶	۰/۷۲۳	۰/۴۲۰	۴	۲/۰۱۶	۲/۱۶۳	۰/۵۱۸	۲	۲/۶۷۸	۱/۸۴۱	۰/۴۰۷	۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بنابراین همان‌طور که در جدول ۱۰ نیز مشاهده می‌شود، اولویتهای راهبردی انتخاب شده برای اقدام جهت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی از دیدگاه سه گروه دارای تفاوت می‌باشد و در هر سه گروه راهبرد تهاجمی به عنوان راهبرد با اولویت اول از طریق مدل انتخاب شده است که یک نقطه اشتراک قوی به‌شمار می‌آید. از سوی دیگر، اگر از محاسبات انجام شده در ماتریس وزین نیز در قالب نمودار SPACE استفاده شود، مشاهده می‌گردد نتایج به‌دست آمده منطبق با مدل بوده و تأییدکننده نتیجه می‌باشد (شکل ۳).

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

شکل ۳. نمودار تحلیل راهبردی وضعیت و کانون توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی از دیدگاه نمونه‌ها

بنابراین، همان‌طور که از نمودار SPACE و محاسبات انجام شده استنباط می‌شود، از دیدگاه هر سه گروه نمونه‌های مورد مطالعه، کشاورزان منطقه مورد بررسی در سطح کارآفرینی ضعیفی قرار دارند. در نتیجه جهت توسعه سطح کارآفرینی در بخش کشاورزی منطقه ابتدا باید اولویتهای راهبردی تهاجمی مورد توجه قرار گیرد تا از این طریق ضعفها و تهدیدهای موجود در زمینه توسعه کارآفرینی کشاورزی در روستاهای منطقه برطرف شود و فعالیتهای کم بازده و سنتی کشاورزی منطقه با رویکرد کارآفرینانه به سمت فعالیتهای خلاقانه، نوآورانه، خودجوش، مشارکتی در قالب تعاونیهای کشاورزی در زمینه های تولید و توزیع و شیوه های جدید و مکمل مانند کشاورزی مکانیزه، کشاورزی دقیق، کشاورزی گلخانه ای، صنایع تبدیلی و تکمیلی حرکت کنند.

نتیجه گیری و پیشنهاد

افراد کارآفرین با ویژگیهایی مانند ریسک‌پذیری، نوآوری، خلاقیت و ایده سازی، اعتماد به نفس، پشتکار زیاد، پیش قدم بودن، فرصت‌گرا بودن، نتیجه‌گرا بودن، اهل کار و

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال نوزدهم، شماره ۷۴

عمل بودن، آینده‌گرایی، هدف‌گرایی، انعطاف‌پذیری، نیاز به کامیابی، ایستادگی، پشتکار، اراده، سختکوشی، شوق، انرژی‌بالا، مردم‌داری، انتقادپذیری، ابتکار، منفعت‌شناسی و خوداشتغالی به عنوان عامل کلیدی رشد و توسعه اقتصادی در عصر مدرن شناخته شده و موجب بهره‌مندی مردم و کشور می‌شوند. بر این اساس «توسعه کارآفرینی کشاورزی» نیز مقوله مهمی است که کشورهای پیشرفته در فرایند توسعه اقتصادی-اجتماعی نسبت به آن توجه جدی مبذول داشته‌اند و آن را در اولویت برنامه‌های توسعه خود قرار داده‌اند. در حقیقت امروزه ترویج و توسعه کارآفرینی کشاورزی یکی از راههای اجرایی برای دستیابی به توسعه اقتصادی-اجتماعی تلقی می‌شود؛ زیرا در کشاورزی براساس رویکرد کارآفرینانه، کشاورزان به موارد زیر تشویق می‌شوند: برخورداری از ریسک‌پذیری اقتصادی بالا، آشنایی با بازارهای جدید داخلی و خارجی جهت فروش محصولات و تولیدات و شناسایی نیازهای مصرف‌کنندگان، استفاده از شیوه‌های نوین کشاورزی، مکانیزاسیون و نهاده‌های جدید در کشاورزی، تنوع بخشی به فعالیتهای کشاورزی و کشت تلفیقی، تغییرات در الگوی کشت براساس اصول زراعی، مبارزه با آفات و علف‌های هرز، ارتباطات فیزیکی بالا، ابتکار عمل در فرایندهای مختلف کشاورزی، خلاقیت‌های شخصی و اشتیاق بالا برای انجام کارهای بزرگ و جدید در کشاورزی، به‌کارگیری تجربیات شخصی و دیگران در کشاورزی، مشارکت و ارتباطات قوی در قالب گروه‌گرایی و فعالیتهای تعاونی کشاورزی، آینده‌نگری و پشتکار، استقلال فردی در تصمیم‌گیری‌ها، رعایت اصول آماده‌سازی زمین، استفاده مناسب از ظرفیتهای محیطی.

بر این اساس توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی به عنوان هسته پایه‌ای و کلیدی در اقتصاد ملی، نیازمند داشتن برنامه راهبردی است. به همین جهت در این مقاله با دیدگاه راهبردی و ترکیب آن با مدل‌های تحلیل چندمتغیره تلاش شد تا راهبرد کلیدی و کانونی مناسب برای توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی منطقه مورد مطالعه شناسایی شود. براساس نتایج به‌دست آمده و مشترکات حاصل از این نتایج، راهبرد تهاجمی از دیدگاه هر سه گروه در اولویت کانونی قرار می‌گیرد که پیشنهادات مرتبط با این راهبرد، در سطوح برنامه‌ریزی راهبردی براساس نظریه توسعه پایدار جهت توسعه کارآفرینی کشاورزی در منطقه ارائه می‌گردد (جدول ۱۱).

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

جدول ۱۱. اهداف، راهبرد ها، سیاستها و برنامه‌های اصلی و فرعی پیشنهادی در توسعه

کارآفرینی کشاورزی روستاهای شهرستان خدابنده

اهداف	اقتصادی	اجتماعی	محیطی	نهادی
<p>اهداف</p> <ul style="list-style-type: none"> - خلق مزیت‌های اقتصادی در میان روستاییان شهرستان خدابنده از طریق تقویت کارآفرینی 	<p>اقتصادی</p> <ul style="list-style-type: none"> - افزایش رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی روستاییان منطقه با توسعه کارآفرینی 	<p>اجتماعی</p> <ul style="list-style-type: none"> - افزایش رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی روستاییان منطقه با توسعه کارآفرینی 	<p>محیطی</p> <ul style="list-style-type: none"> - سازگاری بین فعالیتهای کارآفرینی و فضای کشاورزی و فضای روستایی در منطقه 	<p>نهادی</p> <ul style="list-style-type: none"> - برقراری سازگاری بین اهداف، سیاستها، قوانین و رویه‌های دولتی با نیازها و خواسته‌های روستاییان منطقه مورد مطالعه
<p>راهبردها</p> <ul style="list-style-type: none"> - تقویت زمینه‌های به کارگیری منابع در جهت کاهش فقر اقتصادی و افزایش درآمد در میان روستاییان منطقه 	<p>اقتصادی</p> <ul style="list-style-type: none"> - تقویت، سازماندهی و ساماندهی تعادل بین کشاورزی، محیط و فعالیتهای کارآفرینی در منطقه از طریق نهادها و سازمانها 	<p>اجتماعی</p> <ul style="list-style-type: none"> - توسعه و ارتقای سرمایه‌های انسانی و فرهنگی از طریق توانمندسازی کشاورزان منطقه و نهادهای محلی کشاورزی و همچنین تقویت مشارکت و به دست گرفتن اداره امور خود 	<p>محیطی</p> <ul style="list-style-type: none"> - تقویت، سازماندهی و ساماندهی تعادل بین کشاورزی، محیط و فعالیتهای کارآفرینی در منطقه از طریق نهادها و سازمانها 	<p>نهادی</p> <ul style="list-style-type: none"> - تقویت همپوندی میان سازمانها و نهادهای دولتی، نهادهای غیر دولتی محلی و روستاییان منطقه
<p>سیاستها</p> <ul style="list-style-type: none"> - توجه به کاربریهای اراضی و استفاده مناسب از آنها براساس توجه به استعدادها و حقوق مکانهای کشاورزی منطقه - تقویت استفاده از نهادهای با کیفیت و کمیتی مناسب در کشاورزی منطقه - توجه به الگوهای بهره‌برداری نوین و متناسب با شرایط محیطی براساس اصل برگشت پذیری در کشاورزی منطقه - توجه به نیازهای مصرف کنندگان و شرایط بازار توسط کشاورزان منطقه - ارائه حمایت‌های مالی و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی برای تقویت زیرساخت‌های بخش کشاورزی منطقه از طریق نهادها و سازمانهای متولی - توجه به برقراری ارتباط بخش کشاورزی با سایر بخشهای اقتصادی از جمله صنعت در منطقه 	<p>اقتصادی</p> <ul style="list-style-type: none"> - افزایش نقش آموزش و ترویج در میان مسئولان و مجریان طرحها و برنامه‌های کشاورزی در جهت افزایش هويت اجتماعی و روحیه خوداتکایی و نوآوری و ریسک پذیری کشاورزان منطقه - توسعه سطح دانش، بینش آگاهیهها و مهارت کشاورزان منطقه در زمینه هویتهای اجتماعی در برنامه‌ریزی و توسعه فعالیتهای کشاورزی، زیرساخت‌های کشاورزی و به کارگیری توانهای محیطی از طریق کارآفرینی - افزایش مهارت کشاورزان منطقه در سازماندهی منابع و فرصتها از طریق توسعه مدیریت منابع، تخصیص بهینه منابع، مثبت‌نگری به برنامه‌های کشاورزی و تهیه و تنظیم آن - توسعه سیاستهای آموزش و یادگیری مهارتهای تصمیم‌گیری و تفکر گروهی یا خرد جمعی (عقلانیت جمعی) در میان کشاورزان منطقه 	<p>اجتماعی</p> <ul style="list-style-type: none"> - افزایش نقش آموزش و ترویج در میان مسئولان و مجریان طرحها و برنامه‌های کشاورزی در جهت افزایش هويت اجتماعی و روحیه خوداتکایی و نوآوری و ریسک پذیری کشاورزان منطقه - توسعه سطح دانش، بینش آگاهیهها و مهارت کشاورزان منطقه در زمینه هویتهای اجتماعی در برنامه‌ریزی و توسعه فعالیتهای کشاورزی، زیرساخت‌های کشاورزی و به کارگیری توانهای محیطی از طریق کارآفرینی - افزایش مهارت کشاورزان منطقه در سازماندهی منابع و فرصتها از طریق توسعه مدیریت منابع، تخصیص بهینه منابع، مثبت‌نگری به برنامه‌های کشاورزی و تهیه و تنظیم آن - توسعه سیاستهای آموزش و یادگیری مهارتهای تصمیم‌گیری و تفکر گروهی یا خرد جمعی (عقلانیت جمعی) در میان کشاورزان منطقه 	<p>محیطی</p> <ul style="list-style-type: none"> - مطالعه و افزایش دامنه رفتاری کشاورزان کارآفرین منطقه در باره محیط خود - توسعه کشاورزی متوازن و متناسب با نیازها و ظرفیتهای مناطق روستایی منطقه - مطالعه و افزایش ارتباط بین کشاورزان با نوآوری، ریسک و در محیطهای روستایی منطقه - مطالعه و افزایش زمینه‌های استفاده یابدار از منابع کشاورزی توسط کشاورزان کارآفرین منطقه 	<p>نهادی</p> <ul style="list-style-type: none"> - مطالعه و افزایش دامنه رفتاری مدیریتی بومی و مدیریت جدید مشارکتی در تقویت کارآفرینی کشاورزی منطقه - ایجاد نگرشهای مدیریتی و سازمانی مرتبط با فعالیتهای کشاورزی با در نظر گرفتن هماهنگی میان نهادها و مردم، نهادها با همدیگر جهت ترسیم سیاستهای مناسب و مرتبط با بخش کشاورزی منطقه

دانشگاهها			
<ul style="list-style-type: none"> - دسترسی متعادل همه کشاورزان منطقه به وام و خدمات بانکی - ایجاد بازارچه‌های هفتگی، بازارهای کوچک، بازارهای مرزی، نواحی صنعتی روستایی برای فروش تولیدات برای کشاورزان - طراحی برنامه تخصیص منابع، هدفگذاری، سازماندهی، رهبری، نظارت و تأمین نیروی انسانی در تقویت خودتکایی مالی و خودمسئولیتی طرحهای کشاورزی منطقه - تهیه و تنظیم یک منشور اخلاقی برای کشاورزان منطقه جهت ورود به عرصه رقابت سالم با همدیگر و با کشاورزان سایر مناطق 	<ul style="list-style-type: none"> - فراهم‌سازی محیط و فضای آرام (ایجاد آرامش ذهنی، امکان برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران، برقراری ارتباط میان کشاورزان و فضا) در منطقه - تقویت علاقه به محل سکونت و آبادانی آن از طریق تشویق کشاورزان نمونه، ارتقای آموزش و ترویج کشاورزی برای افزایش آگاهی کشاورزان کارآفرین در منطقه - طراحی آموزشها برای طرح برنامه‌های کشاورزی براساس پذیرندگی (راحتی، تجربه‌گرایی، علاقه، امکانات و منابع) در منطقه - سازماندهی فعالیتهای کشاورزی منطقه براساس رفتارهای مشارکتی، گروهی و تجمع‌پذیری (احساس تعلق کشاورز به جمع، امکان جمع‌شدن کشاورزان و تبادل اندیشه و تجربه) 	<ul style="list-style-type: none"> - طراحی برنامه برای رعایت اصول صحیح آماده‌سازی زمین و استفاده مناسب از خدمات عمومی (آب، برق، تلفن و...) در بین کشاورزان منطقه - داشتن رابطه در سطح بالا در محیط روستا و بیرون از روستا با روستاهای اطراف و شهر برای کسب نوآوریها و... در کشاورزی - طراحی برنامه برای تقویت و توسعه بسترها و زیرساخت‌های مورد نیاز کشاورزی منطقه - سازماندهی زمینهای کشاورزان منطقه براساس رفتارهای بومی و نیازهای کشاورزی نوین (یکپارچه کردن مشارکتی اراضی، راه‌های ارتباطی بین اراضی کشاورزی و ایجاد چشم‌انداز منظم آینده از اراضی و...) - تقویت الگوی همجواری اراضی کشاورزی برای استفاده مناسب از کاربریهای زمین و تعیین حریم هر یک از کاربریها کشاورزی براساس مزیتها و نیازها در منطقه 	<ul style="list-style-type: none"> - تشکیل نهادهای مستقیم مرتبط با کارآفرینی کشاورزی منطقه - کاهش تشریفات اداری با برقراری ارتباط میان سطوح مختلف توسعه کشاورزی منطقه - اجرایی کردن کارآفرینی کشاورزی در منطقه از طریق آموزش و پژوهش حمایت‌های قانونی، نهادی/ سازمانی از کارآفرینی کشاورزی در منطقه - همکاری بخش کشاورزی با سازمانهای محلی (تعاونیها و نگاه‌ها و...) در منطقه - طراحی نظام نهادی مناسب و شرکتها و NGOهای کارآفرین در طرحهای کشاورزی منطقه - طراحی نظام انگیزشی کارآفرینی سازمان یافته در فرایند برنامه‌ریزی کشاورزی منطقه

مأخذ: یافته‌های تحقیق

منابع

۱. احمد پور دارایانی، محمود (۱۳۸۰)، کارآفرینی: تعاریف، نظریات والگوها، تهران: نشر شرکت ۵۷.
۲. افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین (۱۳۷۵)، نقش زیربناها در امنیت غذایی و توسعه پایدار روستایی، تهران: دهمین میزگرد بررسی مسائل توسعه روستایی ایران.
۳. افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین (۱۳۷۷)، غذا، تغذیه و توسعه ملی، تهران: چهارمین کنگره تغذیه ایران.

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

۴. افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین (۱۳۸۲)، توسعه کشاورزی: مفاهیم، اصول، روش تحقیق، برنامه‌ریزی در یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی، تهران: انتشارات سمت.
۵. افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، حمدالله سجاسی قیداری و طاهره صادقلو (۱۳۸۶)، مدیریت چالش‌های روستایی: جوامع روستایی و رویارویی با چالش تغییر، دومین همایش ملی توسعه روستایی ایران، موسسه توسعه روستایی ایران، دانشگاه تهران، تالار علامه امینی، ۱۱-۱۲ دی‌ماه ۱۳۸۶ (ارائه و چاپ).
۶. افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، مهدی طاهرخانی و حمدالله سجاسی قیداری (۱۳۸۸)، مطالعه و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی کشاورزی در مناطق روستایی، منطقه مورد مطالعه شهرستان خدابنده، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۳.
۷. پاسبان، فاطمه (۱۳۸۳)، نقش زنان کارآفرین در توسعه روستایی کشورهای در حال توسعه، مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی؛ چالش‌ها و چشم‌اندازها، تهران: موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
۸. شاه حسینی، علی (۱۳۸۳)، کارآفرینی، چاپ اول، تهران، انتشارات آبیژ.
۹. شکوئی، حسین (۱۳۸۴)، اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا: فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، تهران: انتشارات گیتاشناسی.
۱۰. هزارجریبی، جعفر (۱۳۸۴)، کارآفرینی، تهران، نشر: پژوهشکده امور اقتصادی.
11. Adela, S. & et al (2007), Enabling Innovation in Michigan Agriculture; A Viable Agriculture Report Prepared by the MSU Land Policy Institute.
12. Babayan N. & et al (2004), Cooperating to reconstruct rurality: A study of institutional support needs for agricultural livelihoods in Sisian and Goris Regions of Syunik Marz, Armenia.

13. Barringer, Bruce R. and Ireland, R. Duane (2006), Entrepreneurship: successfully launching new ventures, Upper Saddle River, N.J.: Pearson Prentice Hall.

14. CADE (2006), Phase 3: 2007 – 2012 Mission Statement Operating Principles Goals and Objectives; Center for Agricultural Development and Entrepreneurship Strategic Plan; Board of Directors October 2.

15. Danda, G. & R. Reyes (2007), Understanding Entrepreneurship in a Small Family Business: An approach according to the Family Enterprise Ecosystem Model; Master Thesis: JÖNKÖPING International Business School of JÖNKÖPING University.

16. Edward J. Chambers and Stuart E. Shaw (2004), A Primer on western Canadian Entrepreneurship; The Western Centre for Economic Research gratefully acknowledges the support of Western Economic Diversification Canada; NUMBER: 76.

17. Escap (1996), Showing the Way: Methodologies for Successful Rural Poverty Alleviation Projects, Bangkok.

18. Habbershon, T. G., J., Pistrui, and M. McGrann (2001), Enterprising Families: Mindset and Methods for Wealth Acceleration in a Dynamic Marketplace.

19. Habbershon, T.G. (2006), The Family as a Distinct Context for Entrepreneurship, From: Praeger Perspectives on Entrepreneurship, Vol. III Edited by Timothy G. Habbershon & Mark Rice.

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

20. Habbershon, T.G. and J. Pistrui (2002), *Enterprising Families Domain: Family-Influenced Ownership Groups in Pursuit of Transgenerational Wealth*.
21. Hall, A., L. Melin, and M. Nordqvist (2001), *Entrepreneurship as Radical Change in the Family Business: Exploring the Role of Cultural Patterns*, *Family Business Review*, 14(3): 193-208.
22. Hasemene, W.D., D.L. Nazaretha and S. Paul (2004), *Implementation of a group decision support system utilizing collective memory*, *Inform. Manage.*, 42: 591-605.
23. Heritot, K. (2002), *A New Approach to Rural Entrepreneurship a Case Study of Two Rural Electric Cooperatives*, Western Kentucky University, and Noel D. Campbell, North Georgia College & State University.
24. Johannisson, B. (2002), *Energising entrepreneurship: ideological tensions in the medium-sized family business*, in Fletcher (Ed) *Understanding the Small Family Business*, London: Routledge Studies in Small Business.
25. Kayne, J. (2002), *Discussion Starter: Decoding the Entrepreneurship Genome in Rural America*; National Center for Rural Entrepreneurship Advisory Committee Meeting; Washington, DC, December 13.
26. Krugman, P. (1991), *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge.

27. Kurttila, M., M. Pesonen, J. Kangas and M. Kajanus (2000), Utilizing the analytic hierarchy process (AHP) in SWOT analysis— a hybrid method and its application to a forecast-certification case, *Forecast Policy and Economics*, 1: 41-52.
28. Maia, L. (2002), Enhancing Entrepreneurship in Rural Tourism for Sustainable Regional Development: The case of Söderslätt region Sweden; the International Institute for Industrial Environmental Economics (IIIEE); International miljö institute.
29. Markley, Deborah M. (2002), Entrepreneurship in Rural America, Prepared for the NCSL Rural Development Task Force; Center for Rural Entrepreneurship.
30. Molenhuis, J. (1996), Agri-Entrepreneurship: Opportunities in Nova Scotia; Nova Scotia Department of Agriculture and Marketing; Department Newsletter, Vol. 6 (8).
31. Narasimhan, R. and S.K. Vickery (1988), An Experimental Evaluation of Articulation of Preferences in Multiple Criterion Decision-Making (MCDM) Methods, *Decision Sciences*, 19: 880-888.
32. Poza, E.J. (2007), Family Business, Thomson South-Western.
33. Saaty, T.L. (1977), A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures, *Journal of Mathematical Psychology*, 15(3): 234-281.

ارائه راهبردهای توسعه کارآفرینی.....

34.Saaty, T.L. (1980), *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw-Hill, New York.

35.Saaty, T.L. (1993), *The Analytic Hierarchy process: a 1993 overview*, *Central European Journal of Operation Research and Economics*, 2(2): 119-137.

36.Saaty, T.L. and L.G. Vargas (2001), *Models, Methods, Concepts and Applications of the Analytic Hierarchy Process*, Kluwer Academic Publishers, Boston, MA.

37.Scott, Leslie & et al. (2006), *Entrepreneurial Communities; Lessons from 10 rural demonstrations in North Carolina*; Rural Center Project Team.

38.Sidhu, K. and S. Kaur (2006), *Development of Entrepreneurship among Rural Women*; Department of Extension Education, Punjab Agricultural University, India.

39.Singh, K. and K.V.S.M. Krishna (1994), *Agricultural Entrepreneurship: The Concept and Evidence*; *Journal of Entrepreneurship*, New Delhi, Thousand, Oaks, London.

40.Vaidvay, O.S. and S. Kumar (2006), *Analytic Hierarchy Process: An Overview of Applications*, *European Journal of Operational Research*, 169: 1-29.

41.Verheul, I. & et al. (2001), *An Eclectic Theory of Entrepreneurship*, Tinbergen Institute Discussion Paper Institute for Development Strategies, Indiana University.

42. Wehrich, H. (1982), The SWOT Matrix—a Tool for Situation Analysis, *Long Range Planning*, 15(2): 54-66.

43. Yu, H.C., Z. Y. Lee and S.C. Chang (2002), Using a Fuzzy Multi- Criteria Decision Making Approach to Evaluate Alternative Licensing Mechanisms, *Inform. Manage*, 43: 517-531.

